

Borja de RIQUER: *Cambó en Argentina. Negocios y corrupción política*, Barcelona, EDHASA, 2016, 574 pàgines.

Tots coneixem la dedicació historiogràfica extensa de Borja de Riquer a Francesc Cambó, més que justificada per l'interès i la fascinació ingents del personatge, central en la vida catalana i espanyola de la primera meitat del segle XX. *Cambó en Argentina* vol ser tot el que voldríem saber sobre els negocis de Cambó a Argentina, però és força coses més. D'entrada esdevé una peça fonamental en la biografia que Borja de Riquer va construint, del Cambó que es va dedicant cada cop més als negocis. Per fer aquesta biografia s'ha de lluitar sempre contra les pròpies memòries i meditacions de Cambó, que sovint confonen més que altra cosa, i contra els errors i els mites de les biografies sobre Cambó.

L'obra és filla d'una recerca llarga, feta en diversos països. Ha esdevingut possible en la forma i extensió com es presenta perquè l'autor ha localitzat alguns filons documentals especialment rics, concretament la correspondència (sovint telegràfica) amb alguns dels principals col·laboradors de Cambó en els negocis argentins. El fons Narcís de Carreras, que va ser el seu apoderat a Barcelona quan ell residia fora, i el fons Borràs (amb la correspondència de Cambó amb Joan Ventosa i Calvell), així com la documentació facilitada pels hereus de Josep Maria Casabó i Andreu Bausili, directius de la CHADE (*Compañía Hispano Americana de Electricidad*), han estat crucials en fer possible el relat i les nombroses revelacions que l'autor ens va transmetent. La recerca aprofundida a Argentina ha permès descobrir altres fons molt rics com els de l'arxiu del president Arturo Frondizi. A més, Borja de Riquer ha revisat a fons la premsa i les obres del període i sobre el període, així com els arxius oficials. En conjunt, les fonts mobilitzades impressionen. Permeten una comprensió íntima i autèntica de tot el que passa.

Tot i que el llibre es titula com es titula, i és un títol molt correcte, el contingut es descriu millor com la història de la CHADE, des dels seus orígens, quan era la DEUG/CATE (*Deutsch Überseeische Elektrizitäts Gesellschaft / Compañía Alemana Transatlántica de Electricidad*) fins que esdevé la CADE i fins al seu final quan desapareix com a SEGBA (*Servicios Eléctricos del Gran Buenos Aires*). El llibre segueix la trajectòria dels interessos argentins de Cambó més enllà de la vida de Cambó, fins al final de la trajectòria de la CADE. És una gran història d'empresa, concretament de la que va ser la tercera empresa espanyola del període d'entreguerres (el 1930, pels seus actius nets), i la principal inversió exterior espanyola fins a la guerra. Atès que Cambó no anava sol en aquesta aventura inversora, també és una història del conjunt d'inversors espanyols –els grans banquers espanyols del moment–. Cambó tenia un grup d'amics, polítics i de negocis, i tots ells apareixen en abundància en el llibre, molt especialment Joan Ventosa i Calvell, però també els homes de confiança de Cambó en la gestió de la CHADE: Rafael Vehils, Josep Maria Casabó i Andreu Bausili. Atès que l'aventura la va fer amb Dannie Heineman i la SOFINA, també és una contribució valuosíssima a la història de tots dos, que són personatges destacadíssims de la història del capitalisme contemporani. Per la combinació dels interessos de la SOFINA a la CHADE i a la Barcelona Traction, el llibre il·lumina els episodis més tensos de l'entrada de Joan March en totes dues empreses amb la finalitat de liquidar-ne una, la CHADE, i apropiari-se de l'altra, la Barcelona Traction. La política de l'Espanya de Franco, durant la guerra i als anys autàrquics, també té el seu lloc destacat. També és una gran història de l'Argentina dels anys 1920 a 1960 perquè gairebé tots els presidents i un bon estol de polítics de primer nivell acaben apareixent. I la història del món està sempre present com no podia ser d'altra manera en seguir els negocis d'una molt gran empresa de capital estranger. Per la banda tècnica i econòmica, també és una història de l'electricitat a Buenos Aires. Per ser la governança de Buenos Aires molt protagonista, també és història urbana i dels mo-

viments socials. Deixo pel final el subtítol del llibre, que és el seu fil argumental: negocis i corrupció política. És el que l'autor ha volgut subratllar perquè se n'adona de com d'extraordinari és poder seguir, tant de primera mà, com es relacionaven els negocis d'una molt gran empresa amb els polítics que havien de decidir sobre el futur del negoci de l'empresa.

És un gran llibre i de lectura atractiva. Una gran obra que haurà d'anar exercint la seva influència, filla de l'allau d'informació ben ordenada que presenta, en moltes àrees de diverses historiografies. Probablement caldrà algun esforç suplementari per fer conèixer l'obra en altres cultures historiogràfiques, que poden ignorar les obres que no poden llegir. Però caldrà començar per fer-nos conscients nosaltres mateixos de què ens explica magistralment Borja de Riquer.

El primer capítol presenta el protagonista empresarial: la *Compañía Alemana Transatlántica de Electricidad* (CATE), potser la principal inversió de l'AEG fora d'Alemanya. Prèviament ens introdueix en l'electrificació d'Argentina i de Buenos Aires, un negoci cobejat per molts però que només podien desenvolupar adequadament les empreses amb la tecnologia i les capacitats financeres i organitzatives adequades. L'AEG d'Emil Rathenau aspira a conquerir el mercat elèctric d'una de les ciutats emergents més dinàmica del món de la primera globalització: Buenos Aires, i ho fa des del 4 de gener de 1898. Competirà amb els principals grups elèctrics del món, perquè tots voldran tenir la seva part del mercat de Buenos Aires i d'Argentina. L'any 1907 la CATE aconsegueix regularitzar la seva situació contractual i obté una concessió per a cinquanta anys. El llibre és, en bona mesura, la història d'aquesta concessió durant els cinquanta anys que havia de durar. Qui vulgui seguir-ne els entrellats jurídics i administratius tindrà molt per gaudir. L'any 1907 també és l'any del repartiment dels mercats mundials entre AEG i General Electric. AEG se'n surt de conservar la seva posició argentina, excepcional en haver cedit tota Amèrica a General Electric. L'any 1909 entra al consell d'administració de la CATE que en serà el seu líder empresarial al llarg del mig segle següent: Dannie Heineman, com a representant de la SOFINA. La SOFINA aglutinava diversos interessos alemanys –elèctrics i bancaris– i nord-americans –elèctrics– i interessos belgues –tramviaris (l'especialitat belga) i també bancaris–. Era una conseqüència del fet que la CATE era una iniciativa alemanya en un espai que els empresaris dels Estats Units no volien deixar de supervisar i servir. Els belgues feien de socis petits que llimaven diferències i aprofitaven la seva posició arbitral i intermediària. Heineman era ciutadà dels Estats Units, criat i educat a Alemanya, i disposat a esdevenir la personificació de la posició estratègica belga –el que farà tota la seva vida–. El capítol acaba amb els maldecaps de la CATE durant la Gran Guerra. L'ocupació alemanya de Bèlgica serà una contradicció per als accionistes de la CATE. Heineman i la SOFINA saben navegar entre diverses aigües, i tot i que els Estats Units malfien de tots dos, jugaran molt bé les seves cartes.

Efectivament, el segon capítol ens explica com Heineman i Cambó transformen, l'any 1920, la CATE a la CHADE (*Compañía Hispano Americana de Electricidad*). Els propietaris alemanys, majoritaris, pateixen pel risc de ser expropiats pels aliats com a compensació dels deutes de guerra d'Alemanya, tal com s'havien aprovat a finals del 1919 al Tractat de Pau de Versalles, però també estan pressionats financerament i decideixen vendre la seva part abans de perdre-la completament i sense contrapartida. Aquest capítol és molt important. Borja de Riquer explica amb molta claredat i documentació que es tracta d'una venda. Heineman aprofita l'oportunitat per alliberar-se del control alemany i nord-americà i instal·lar-se pel seu compte –que vol dir com a SOFINA–. Efectivament, la SOFINA de 1920 és una nova SOFINA, molt més belga i suïssa, i molt menys alemanya i nord-americana. Atès que tant Bèlgica com Suïssa tenien el risc de poder ser percebudes com alemanyes disfressades, Heineman busca un soci espanyol amb qui ja havia tingut tractes per inversions a Barcelona –Francesc Cambó– i li proposa que aixequi inversió espanyola per com-

prar accions de la CATE i la transformin en la CHADE. Cambó no ho dubta ni un instant. S'adona que pot ser el millor negoci de la seva vida. Actua amb gran velocitat i eficàcia. Veu l'oportunitat per donar sortida a les grans quantitats de marcs que hi havia disponibles en mans espanyoles i, en tot cas, als estalvis abundants i liquiditat acumulats als comptes bancaris. La presència espanyola, que Cambó encapçala i encapçalarà tota la seva vida, no serà majoritària, però tindrà una posició majoritària en el consell d'administració i la presidència del Consell en la persona de Cambó. El grup inversor espanyol serà tota la gran banca privada espanyola del moment, especialment la vinculada als negocis elèctrics, tret del Banc de Barcelona que lluitarà per la supervivència i no podrà aportar res, tot i que Cambó li reserva dos llocs al consell d'administració. L'episodi ens il·lumina sobre quina autoritat va guanyar Cambó entre els banquers espanyols, i una part del sentit de la seva acció com a ministre d'Hisenda l'any 1921, particularment pel que fa a la redacció i aprovació de la Llei d'Ordenació Bancària, una de les aportacions més importants de Cambó a la governança econòmica d'Espanya.

El que es dedueix del que Borja de Riquer explica és que no s'aguanta la idea de Cambó com un testaferró de l'AEG o de la SOFINA. La CHADE s'inscriu a Madrid, té una posició accionarial espanyola important, i l'accionariat espanyol mana conjuntament amb Heineman. Ara bé, anirà guanyant poder perquè era qui disposava de les competències tècniques, organitzatives i relacionals. Ell mateix era enginyer elèctric. Ja coneixia a tothom en el món de la indústria elèctrica. Va aprofitar el buit de poder que van deixar els alemanys per crear-se un imperi personal i una cobertura empresarial: la SOFINA. Contra el que molts han escrit, Borja de Riquer ens permet seguir perfectament bé com d'independents eren Heineman i la SOFINA. Bèlgica va ser l'Estat idoni per acollir la iniciativa de Heineman. Un Estat petit que també volia estar present en els grans negocis mundials –prou havia perdut amb la Revolució Russa!

La SOFINA es cobrava les seves competències. Administrava la CHADE cobrant una comissió sobre la xifra de negoci. Força ràpidament Heineman va anar incorporant els interessos que li convenien per teixir la seva xarxa de relacions empresarials, tecnològiques i financeres. Borja de Riquer ha pogut documentar perfectament bé les tensions del desplegament de la governança de la companyia i de la retribució del president (Cambó) els dos vicepresidents (Heineman i Ventosa), els vocals del consell d'administració i l'alta direcció de l'empresa (més belga que espanyola –catalana per ser precisos–). A l'Argentina la CHADE es va haver de preocupar immediatament per convèncer les autoritats que no era més que la CATE amb un altre nom, i que era la titular de la concessió que havia obtingut la CATE. Això era demanar un favor important a les autoritats argentines. Encara ho era més demanar que no la fessin tributar gaire pel canvi de raó social. Des del seu naixement la CHADE va haver de demanar favors, i de pagar els favors que demanava. L'ocasió va coincidir amb els primers passos del sufragi universal, que havia començat a ser la norma des de les eleccions del 1916, guanyades pel radical Hipólito Yrigoyen. L'acció política es va encarir. Els favors que demanava la CHADE i els costos de la política electoral es van unir indissolublement.

El tercer capítol descriu «l'època daurada de la CHADE», o sigui, els anys vint i primers trenta. La demanda creix ràpidament i la CHADE amplia la seva capacitat productiva amb una nova planta termoelèctrica que serà, durant anys, la més gran d'Amèrica i un orgull de la CHADE (és la que es reproduïx a la portada del llibre i en el plec bonic de fotografies). Els beneficis són molt alts. La gran depressió inicialment no l'afecta perquè el seu mercat urbà és molt segur. El règim polític canvia amb un cop d'estat militar el 1930 que obliga a la CHADE a adaptar-se al nou personal polític. La crisi afecta l'Argentina durament i s'imposen restriccions a la sortida de capitals, cosa que complica la remuneració dels accionis-

tes, la compra de carbó i l'adquisició de maquinària. Tanmateix, a l'Argentina i a Espanya la CHADE sap minimitzar el pagament d'impostos. L'autor ho pot documentar amb precisió.

La gestió diària es feia des de Buenos Aires, amb personal principalment belga però que Cambó va mirar de completar amb catalans de la seva confiança. El Comitè de Direcció era a Barcelona (Cambó, Ventosa i Garí) i a Brussel·les hi havia l'accionista de referència –la SOFINA de Heineman–. Els contactes entre els tres pols eren constants i Borja de Riquer ha pogut resseguir-los meravellosament bé. Així es viuen les decisions que havia de prendre la companyia. Es pot veure com de bolcat sobre la CHADE va estar Cambó durant els anys de la Dictadura de Primo de Rivera, sense perdre de vista la política catalana i espanyola, i el mecenatge de la cultura catalana. Podem seguir el que serà una experiència repetida als anys trenta i quaranta: els canvis de domicili sobtats per por del que podia passar en les turbulències polítiques. També esdevenim testimonis privilegiats de l'enriquiment de Cambó gràcies a la CHADE i a la seva aposta decidida per la CHADE.

En el quart capítol se'n explica com, durant la primera meitat dels anys trenta, es multipliquen les denúncies contra la CHADE per cobrar preus abusius. Apareix a Buenos Aires un moviment veïnal que es mobilitza contra les dues grans empreses proveïdores d'electricitat i comencen les acusacions de complicitat entre les elèctriques i el poder polític municipal i federal. La situació es tensa amb la victòria de les esquerres a les eleccions municipals de Buenos Aires del març de 1936.

Quan les circumstàncies empitjoren a l'Argentina, ho fan encara més a Espanya. Aquest és el drama del cinquè capítol. L'esclat de la Guerra Civil és una amenaça mortal per a la CHADE. L'espanyolització de la CATE el 1920, com a resposta al perill d'expropiació per part dels aliats, ara esdevé un problema. Els riscos de col·lectivització o d'expropiació es produeixen tant a la seu formal de la companyia, a Madrid, com a la seu de les oficines del Comitè de Direcció, a Barcelona. Els accionistes de la CHADE busquen una solució. Contemplen diverses alternatives Bèlgica, França i Suïssa estan massa a prop de l'Alemanya de Hitler, que ja és molt amenaçadora i molt antijueva (Heineman era jueu i no pot ni vol entrar a Alemanya). Bèlgica i França poden ser políticament amenaçadores per l'ascens de les esquerres. També pensen en Canadà. Finalment decideixen que la millor solució és l'argentinització. La poden presentar bé a l'Argentina. Pot ser un element de negociació amb els elements políticament més hostils. Poden obtenir un tractament fiscal favorable. Però han trigat a decidir-se. La guerra ha anat més ràpida que ells i s'adonen que sortir d'Espanya serà mal vist per Franco, que pensarà que no tenen confiança en la seva victòria. El que els falla és com presentar la solució a Franco. Ni Heineman ni Cambó estan ben vistos per Franco i els seus homes. La decisió d'argentinitzar-se obliga a molta simulació. Els representants de l'accionariat espanyol no volen que consti que voten la desespanyolització de la tercera més gran societat anònima espanyola del moment. Han de fer veure que l'Argentina els pressiona molt, cosa que no és certa. Finalment, a finals de 1936, creen la CADE (*Compañía Argentina de Electricidad*) i li transfereixen tots els béns de la CHADE. Això obligarà, entre altres coses, a trobar noms argentins per al Consell d'Administració, complicant encara més la governança de la societat, amb el pes nou dels argentins, el pes anterior dels espanyols i el pes real de la SOFINA que al seu torn empara altres interessos, entre els quals aleshores sobresurten els de bancs suïssos que són els que han col·locat els títols de la CHADE entre una multitud d'inversors particulars.

A Espanya l'operació es consentirà a Burgos, però amb moltes crítiques falangines. A Madrid i a Barcelona es veurà molt pitjor. Tota la brillantor de la creació de la CHADE ara es regira contra Cambó. Passar de la CHADE a la CADE ja no és el mateix que passar de la CATE a la CHADE. El que havia estat una conquesta ara esdevé una derrota. El capítol central del llibre, als efectes de l'argument que Borja de Riquer selecciona com el més important,

és el sisè que tracta la concessió de 1936. En realitat és una reforma de la concessió vigent que es qüestiona per les crítiques generalitzades al servei de les companyies elèctriques, i que es combina amb el canvi de nacionalitat. Des de la perspectiva de les autoritats argentines cal fer gestos polítics de duresa contra les grans empreses elèctriques, però els accionistes no volen perdre res. Els moviments ciutadans demanen mà dura. Els polítics (radicals i socialistes) saben que això és el que els donarà vots. La CHADE/CADE no dubta a seguir una política de comprar voluntats polítiques. La tardor de 1936 la dirigència de la CADE no vacil·la en apostar per guanyar la concessió tal com la volen, que és millorant molt les condicions de la que ja tenien. Només poden oferir a canvi la promesa –molt sol·licitada– de rebaixar tarifes. Per neutralitzar voluntats compren tot el que es podia comprar, pagant força. Cambó s'esgarrifa per la manca de ductilitat de Heineman i els seus homes. Però tampoc els planta cara. Els deixa fer i els felicita quan guanyen. Però li queda clar que el que han fet tindrà conseqüències polítiques: seran odiats. Borja de Riquer ho documenta escrupolosament tot perquè pot seguir tots els missatges creuats entre Cambó, Heineman, Ventosa, la direcció a Buenos Aires, i els caps polítics rellevants a Buenos Aires i a l'Argentina.

El capítol setè segueix les conseqüències inicials de la victòria forçada de la nova concessió. Augmenten les amenaces de nacionalització. Es multipliquen les denúncies. El Parlament investiga. L'odi es va concretant. La SOFINA n'és insensible. Progressivament –i això serà el tema que s'inicia en aquest capítol però que durarà uns quants més– apareix un nou protagonista que aprofita els nous humors polítics en profit propi: Joan March. March comença a preparar el seu pla per atacar la SOFINA a Barcelona i a Buenos Aires, amb la finalitat de quedar-se amb la SOFINA de Barcelona: la *Barcelona Traction*. Fins aquí els destins de les dues inversions de la SOFINA no s'havien creuat. March veu que pot atacar fàcilment Cambó –a qui odia de sempre–. March tindrà paciència i anirà teixint la seva xarxa. El seu missatge per al seu amic, el general Franco, és simple: si Espanya ha perdut la CHADE, per què no ho pot compensar guanyant la Barcelona Traction?

La Guerra Civil a Espanya, Hitler a Alemanya i els riscos de guerra al món no són un bon ambient per fer negocis, i menys per fer canvis d'identitat. L'enginyeria societària i tributària es complica. La CHADE ha de demanar massa favors a massa governs i no sempre aconsegueix mantenir una coherència en el relat. En poc més d'un any se succeeixen el final de la Guerra Civil, l'esclat de la Segona Guerra Mundial i l'ocupació de Bèlgica. Finalment, els protagonistes (Cambó i Heineman) es troben tots dos refugiats a Nova York. Borja de Riquer aprofita que Cambó desplaça la seva fortuna als Estats Units per fer-ne una valoració econòmica, prou espectacular. Tanmateix, poc després Cambó decideix ubicar-se a Buenos Aires. Hi estableix la seva residència, que ja serà la definitiva.

El front espanyol està controlat gràcies a l'amistat i connivència amb el ministre d'Indústria i Comerç, Demetrio Carceller. Però a l'Argentina la situació de la CADE es complica amb el cop d'estat militar de 1943, que porta Perón a la vicepresidència. Els capítols 9 i 10 presenten un altre episodi de gran perill per a la CADE: la Comissió Investigadora presidida pel coronel Rodríguez Conde. Concentrarà tota l'animadversió popular contra les empreses elèctriques i podrà obtenir tota la documentació que demana. A les conclusions del seu informe demana el processament de la dirigència de la CADE, començant per Cambó, Heineman i Ventosa, i la confiscació de la societat. La comissió entregarà el seu informe al Govern. Aquest l'imprimirà. Quan està a punt de distribuir-lo, el vent polític torna a canviar: arriba una ordre superior que ordena aturar-ne la distribució. Durant més d'una dècada l'Informe Rodríguez Conde, imprès però tancat en un magatzem, està al centre de la vida política argentina.

Borja de Riquer dedica el millor de les seves habilitats d'historiador a descobrir com la CADE aconsegueix capgirar la posició del govern militar que ha promès atendre la voluntat

nacionalista i d'esquerres de la població. No revelaré pas aquí les seves descobertes, prou sucoses, però no hi ha dubte que Perón és qui canvia de posició. Al capítol onzè ja es tracta de la CADE com d'una "privilegiada sota el peronisme", que implícitament vol dir que altres empreses de propietat estrangera no ho van ser. Dit ràpidament: la pauta recurrent del que Borja de Riquer va descobrir és que el finançament de les campanyes electorals per a la Presidència de la República és l'essència de la corrupció política i del poder de la CHADE i la CADE.

L'any 1945, que és el de la salvació *in extremis* de la CHADE a Argentina, és el de la inflexió de la *Barcelona Traction* a Espanya. Demetrio Carceller cessa com a ministre d'Indústria i és rellevat per Juan Antonio Suanzes, l'ideòleg de l'autarquia espanyola. Carceller era connivent amb Cambó, Ventosa i la SOFINA. Suanzes, en canvi, esdevé l'espasa amb què Joan March acaba amb ells. El capítol dotzè és enormement informatiu sobre com de lligades van arribar a estar les trajectòries de les dues societats. El govern espanyol força la dissolució de la CHADE (a efectes fiscals espanyols) després de sotmetre-la a una comissió d'investigació. Encara més important va ser el cop de mà de March contra la *Barcelona Traction* que li va permetre apropiarse'n en dos moviments que van agafar per sorpresa els propietaris de la SOFINA: la fallida instada a un jutjat de Reus el febrer de 1948, i la subhasta exprés de tots els seus béns a Espanya el gener del 1952. March es va quedar la *Barcelona Traction* per pocs diners.

Francesc Cambó ja no va viure ni la mort de la CHADE ni l'apropiació de la *Barcelona Traction* per part de March. Havia mort a Buenos Aires l'abril de 1947 convençut que Heinenman havia estat massa tossut i que havia perdut totes les batalles per no estar disposat a negociar res. Borja de Riquer segueix la trajectòria de la CADE en el tretzè i darrer capítol on explica com la CADE i la SOFINA aconsegueixen escapar del darrer perill que els esperava sota la presidència d'Aramburu i de Frondizi.

El general Aramburu va presidir el govern provisional nascut del cop d'estat que va enderrocar Perón. Semblava que tornava el moment de complir els propòsits de requisar la CADE que Perón havia frustrat. I s'hi va estar a punt. El govern va anunciar-ho i va publicar un decret que així ho determinava (juliol del 1957). Tres mesos després, en publicava un altra que «aclaría» l'anterior, tot capgirant-ne el sentit. Entremig hi havia hagut moltes pressions internacionals, i la gran feblesa argentina, que havia de renegociar i ampliar el seu deute amb els creditors internacionals.

Com tots els polítics argentins que ambicionaven guanyar unes eleccions, Arturo Frondizi tenia la reputació de ser dur amb les companyies elèctriques estrangeres. Quan va guanyar les eleccions de febrer de 1958 molts van esperar que complís el que havia estat el seu objectiu des de feia un quart de segle. El que va fer va ser hàbil. Va crear una nova societat de capital mixt –el SEGBA (*Servicios Eléctricos del Gran Buenos Aires*)– que incorporava els actius de la CADE, minoritaris, i els de propietat pública, majoritaris. Al cap de dos anys la part pública es va quedar amb la part privada, amb compensació. Prou hàbil va ser Frondizi com perquè diferents historiadors encara ara en donin explicacions oposades. Borja de Riquer conclou que els propietaris de la CADE van aconseguir que l'Estat argentí els valorés extraordinàriament bé els seus actius i que els contractés com a gestors a un preu que els garantia beneficis elevats durant molts més anys. Si, en canvi, hom llegeix l'obra de referència de la historiografia de les multinacionals elèctriques –*Global Electrification*¹– parla de la decisió de Frondizi pràcticament com d'una estafa –una compra que va

1. W. HAUSMAN, P. HERTNER i M. WILKINS, *Global Electrification. Multinational Enterprise and International Finance in the History of Light and Power, 1878-2007*, Nova York, Cambridge University Press, 2008, 246.

ser ruïnosa per als accionistes de la CADE– que va tallar radicalment la presència estrangera a la indústria elèctrica argentina.

El contrast és molt important i és il·lustratiu del valor i el potencial de l'obra de Borja de Riquer. A *Global Electrification* hi ha moltes coincidències i algunes discrepàncies amb *Cambó en Argentina*. Hom hi parla extensament de la CATE, la CHADE i la CADE, i de la SOFINA i de Dannie Heineman. Moltes de les afirmacions que s'hi fan queden confirmades, a vegades amb matisos, per la recerca de Borja de Riquer. En força ocasions, Borja de Riquer ha aconseguit més bona informació i pot explicar certs episodis molt millor que Hausman, Hertner i Wilkins. En d'altres es complementen perquè disposen de fonts diferents que s'enriqueixen mútuament. En alguns pocs casos, i el que he reproduït és el més vistós, diuen pràcticament el contrari. Hausman, Hertner i Wilkins són forts en tot el que és recerca prèvia sobre les multinacionals elèctriques i les seves inversions arreu del món. El que Borja de Riquer analitza curosament amb fonts específiques de la CHADE, especialment de Cambó i els seus col·laboradors, ells ho detecten sovint pel que saben sobre Heineman. El que no poden saber mai són les confidències que es creuen Cambó i els seus col·laboradors.

Són notables i tranquil·litzadores les coincidències. Neguitegen les discrepàncies. Són de dues menes. Per la que he citat, Borja de Riquer aporta molta més recerca de primera mà. Hausman, Hertner i Wilkins depenen massa d'una font molt secundària.² Però em neguiteja –i això és una crida a fer conèixer l'obra de Borja de Riquer a la historiografia internacional– que en l'índex ric de *Global Electrification* Cambó no surt citat ni una sola vegada. Queda amagat darrere del «grup bancari espanyol», del qual no es donen més detalls. L'obra de Borja de Riquer hauria de corregir aquesta mancança.

No puc estar-me de fer algunes consideracions suplementàries que m'ha suscitat el llibre.

Primera: per què Cambó va poder tenir una trajectòria empresarialment tan brillant a l'Argentina, però no a Catalunya? Com és que a Espanya l'electrificació catalana es va haver de fer amb capitals estrangers, uns capitals enlluernats per una Barcelona que deien que era la futura Buenos Aires, i que Cambó, sempre interessat pel negoci elèctric barceloní, havia de ser profeta fora de la seva pàtria, precisament a Buenos Aires? Evidentment que hi ha raons que ho expliquen, però quina paradoxa més desconcertant!

Segona: Cambó i March van ser dos gegants polítics i empresarials. És indubtable que eren «gegants», tot i que cal qualificar de «polítics» i «empresarials». Quin país més estrany aquest que fa un March que va odiar Cambó per damunt de cap altra consideració! Des d'aquest punt de vista, i malgrat que tants catalans s'han sentit identificats amb el «Mori Cambó!», quin misteri –és un eufemisme, és clar– l'animadversió que suscitava entre tots els enemics de Catalunya!

Tercera: en un to més tècnic, les peripècies de la CADE a partir de la Segona Guerra Mundial segurament són indissociables de la trajectòria econòmica global dissortada d'Argentina entre 1940 i 1960. Com va afectar a tot el que s'explica al llibre les inflacions que va patir l'Argentina? I la depreciació de la seva divisa argentina? Com no podien ser conflictives les apreciacions sobre els serveis de la CADE si es van desplegar en un ambient de gran turbulència macroeconòmica? Per exemple: podem afirmar alguna cosa rigorosa sobre si els preus de l'electricitat a Buenos Aires eren més cars o més barats que els d'altres metròpolis comparables? Van ser mals gestors els directius de la CADE o no tenien marge per fer-ho gaire diferent? Podríem simular una trajectòria de nacionalització i estimar què hauria produït?

2. J. GÓMEZ-IBÁÑEZ, *Regulating Infrastructure: Monopoly, Contracts, and Discretion*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2003, 124-125 i 139.

Finalment, ben poc he parlat de la corrupció política. *Cambó en Argentina* és extraordinari per la informació de primera mà que és tan difícil de tenir. Però, quina és la perspectiva comparada? Què feien les multinacionals de l'època? Què feien les empreses que depenien de concessions públiques? Com es relacionaven amb el poder polític? I què passa actualment? És un tema més pacífic que fa tres quarts de segle? A *Global Electrification*, els autors expliquen com de modèlica, tecnològicament i industrialment parlant, va ser la CHADE, i com de superior era a tantes altres empreses elèctriques. Quant de benefici va anar a parar a mans dels consumidors i quant a mans dels accionistes? Vet aquí el tema de recerca per als historiadors econòmics i de l'empresa.

Borja de Riquer esmenta algunes vegades la queixa formulada pels crítics de la CADE segons la qual el fracàs va ser no poder desplegar l'aprofitament hidroelèctric de l'Argentina, i que la CADE va posar tots els pals que va poder a la roda de la hidroelectricitat. Va ser així? O calien recursos molt més abundants que estaven fora del seu abast? No oblidem que cap país llatinoamericà es va poder lliurar de l'abandonament que va patir tota la regió un cop acabada la Segona Guerra Mundial.³

El llibre de Borja de Riquer és molt més que Cambó a l'Argentina. Ho he deixat ben clar en començar aquesta ressenya i al llarg del resum de l'obra. Estem davant d'una obra amb diverses lectures, que serà d'una gran utilitat a especialistes de diverses menes i al públic general. S'anirà digerint de mica en mica perquè la informació nova que aporta és molta i molt significativa. Però el gran valor afegit d'aquesta obra de Borja de Riquer, la seva principal contribució a la historiografia internacional, potser és precisament explicar al món Cambó i el seu paper a l'Argentina. Pel camí ens ha explicat moltes més coses, totes apassionants, ens ha suscitat preguntes i ha refermat la seva –i nostra– fascinació pel personatge. Esperem amb delit el llibre següent. Mentrestant, rellegirem aquest.

Albert CARRERAS
Universitat Pompeu Fabra

3. A. CARRERAS, «Expectations, Institutions and Economic Performance: Latin America and the Western European Periphery during the Twentieth Century», dins C. YÁÑEZ i A. CARRERAS (ed.), *The Economies of Latin America*, Londres, Pickering & Chatto, 2012, 19-40.